

ALOIS JIRÁSEK

LUCERNA

CHARAKTERISTIKA UMĚLECKÉHO TEXTU

KNĚŽNA (vyjde z lesa nalevo).

(V lípě zhasíná, zpěv doznívá.)

DVOŘAN (v nesnázích).

VRCHNÍ (zmaten, chce ustoupit ke kněžně, ale netroufá si)

KNĚŽNA (k vrchnímu a dvořanu): Již chápu, rozumím, co vy jste měli znát a neznali, neb znali, a přece nešetrně rušili. Ten strom tu je city lidu, jeho úctou a věrností posvěcený. Nikdo se ho ve zlé vůli už ani nedotkniž! Co jste hodlali, byla svévole, a mně jste jen zle posloužili. (K mlynáři, ukazujíc na lípu.) To vaše právo a právem zůstane. Zůstal jste mu věrný. Mně však jste nevěřil. (Vezme od Žana lucernu.) Hle, jak tuto lucernu rozbívím a tím na věčné časy ruším vaši poddanost, tak pravda je, že jsem o těchto úkladech nic nevěděla. (Uhodí o zemi lucernou, která se rozbije.)

MLYNÁŘ: Teď věřím, paní kněžno, a vděčně budu vzpomínat.

KNĚŽNA (s trpkým úsměvem): A máte své štěstí –

MLYNÁŘ (chytne Haničku za ruku): Ano, jen s Haničkou budu šťastný.

ZAJÍČEK (zhluboka se ukláněje, nesměle se blíží): Jasnosti –

KNĚŽNA: To snad je –

MLYNÁŘ: To je učitelský –

ZAJÍČEK (vpadne): Učitelský mládenec, prosím, anobř dokonce na dvou školách spomocník, to jest byl, ale už není. Tady pan vrchní mne složil –

KNĚŽNA: To abyste mohl být v městečku kantorem. Znáš vaši supliku.

ZAJÍČEK: O bože!

KNĚŽNA: Zítra můžete hned nastoupit.

ZAJÍČEK: Ach, Jasnosti! (Najednou si vzpomene.) Ale kasací –

KNĚŽNA: Až sem zas někdy přijedu. (K vrchnímu.) Možná tudy do zámku? (Ukáže nalevo do popředí.)

VRCHNÍ: K službám, ano, tudy, tady –

KNĚŽNA (k němu a dvořanu): Tudy přijdu za vámi.

VRCHNÍ (Odejde nalevo do popředí)

DVOŘAN (odchází za ním, temně před se): Ale bez Dafnisa.

KNĚŽNA (K mlynáři a Haničce): Sbohem! Teď budete mít klid. (Odchází.) A já se vrátím z krátkého snu do zlaté nudy. (Odejde za dvořanem.)

ŽAN (odejde za kněžnou)

Analýza uměleckého textu

- **zasazení výňatku do kontextu díla**

- úryvek je vyňat ze závěru hry

1. dějství:

Jirásek seznamuje s prostředím, zobrazuje konflikt mlynáře a vrchního. Mlynář se nechce účastnit přivítání nové kněžny, která má na panství přijet. Nechce na vítání pustit ani Haničku, sirotka, kterou našel Braha (sekerek, bydlí s mlynářem, jeho babičkou a Haničkou ve mlýně), aby šla za družici. Objevuje se tam také starý vodník Michal, který Haničku miluje. Zároveň se vysvětluje název hry – Hanička objeví starou lucernu a babička jí říká o povinnosti mlynáře posvětit vrchnosti při cestě přes les na zámek. Poté přijde za Haničkou Zajíček (učitelský mládenec) s plánem, jak kněžně naznačit, aby

ho povýšila na kantora. Chce jí s kamarády zahrát „kasací“. Následně se děj přesouvá na zámek, kam právě přijela kněžna. Přijela sama v kočáře s dvořanem dřív, než bylo plánováno – aby se vyhnula oslavnému vítání, které tak nemá ráda. Po oficiálním příjezdu a rozhovoru s vrchním se dozví o vzpurném mlynáři.

2. dějství:

Odehrává se před mlýnem. Začíná rozhovorem vodníků Michala a Ivana, kdy Ivan Michalovi říká, že chce odejít na nějaké klidné tiché místo – k zámečku za les. Poté vystupují šumaři (Zajíček, Klásek, Sejtka, Zima) a chystají se na zámeček, aby tam počkali na kněžnu, které chtějí zahrát „kasací“. Následně přijde kněžna připomenout mlynáři jeho povinnost a vyžádá si, aby jí posvítil na cestě na zámeček.

3. dějství:

Na palouku v lese u staré lípy se šumařům zjeví hejkal a všechny vyděsí. Zajíček ztratí supliku (žádost), kterou chce předat kněžně. Všichni před hejkalem utečou a schovají se v lese. Po nich na louku přijde mlynář s kněžkou. Sednou si a odpočívají, mlynář vypráví o vrbě. Za nimi jde vodník Michal, který chce po cestě počíhat na Haničku, o které si myslí, že půjde se strachem za Liborem. Po cestě ale vyskočí na Kláskovou, která v domnění nevěry spěchá za Kláskem. Je to však nebojácná žena, vodníka zpacifikuje a táhne ho s sebou až k zámku, dokud jí vodník nevyklouzne a neuteče. Následně se děj přesouvá na zámeček, kde žán s komornou připravují nábytek. Když kněžna s mlynářem dorazí, nabídne kněžna mlynáři, aby si odpočinul a zůstal déle. Povídají si – mlynář se kněžně velmi líbí. Kněžna mu nabízí, aby s ní odjel do města za lepším. V tom přijde Klásková s Michalem, který jí zde uteče, a poté šumaři bez Zajíčka, který se ztratí.

4. dějství:

Odehrává se na paloučku u lípy, kde se sejde Zajíček a Hanička. V tom vystoupí Pan Franz, mušketýr, vrchní, několik pacholků se sekýrami a s pilami a mezi nimi spoutaný Braha v okovech. Přistoupí k lípě, kde stojí Zajíček – Hanička se schovala do dutiny ve stromě. Vrchní se snaží ze Zajíčka dostat, kde je Hanička. Ten však lákání vrchního nepodlehne a zůstane věrný cti. V poslední chvíli přijde mlynář, s ním Klásková, šumaři a za nimi kněžna s žánem a komornou. Spolu s nimi vejde i dvořan a hledá Haničku. Když to mlynář uvidí, vrhne se na pacholky, kterým promlouvá do duše, aby zůstali oddaní cti. Ti utečou. Kněžna dvořanu a vrchnímu vyčte jejich chování, mlynáři ponechá svobodu a jeho práva a zruší povinnost svítit vrchnosti tím, že rozbije lucernu o zem. Zajíčka povýší na kantora a všichni jdou vesele domů, jenom kněžna se vrací do města, do „zlaté nudy“.

- **téma a motiv**

téma: vztah šlechty a poddaných

motivy: lucerna, lípa, les, suplika

- **časoprostor**

prostor: český venkov, cesta přes les k zámku

čas: 2. polovina 19. století

- **kompoziční výstavba**

Hra je rozdělena do 4 dějství, děj plyne chronologicky.

- **literární forma, druh a žánr**

drama, drama, dramatická báchorka

- **vypravěč**

V dramatu se vypravěč nevyskytuje.

- **postava**

kněžna – milá, vlídná, ohleduplná, značně zidealizovaná
mlynář Libor – udatný, nebojácný, bojuje za svobodu, za svoje práva, miluje Haničku
dvořan – ješitný, nadřazený, kněžnina pravá ruka
vrchní – velmi podobný dvořanu, má strach a respekt z kněžny
Zajíček – snaživý, pracovitý, milý, ochotný, zklamaný z pozice na škole
Hanička – milé děvče, sirotek, miluje mlynáře Libora
Braha – podobný mlynáři, bydlí ve mlýně společně s mlynářem, Haničkou a babičkou
babička – milá, moudrá, strachuje se o osud svých blízkých
vodník Michal – starší vodník, rozumný, miluje Haničku, chce děti
vodník Ivan – mladší vodník, chce klid, ticho, samotu
Zima, Sejtka, Klásek – šumaři, Zajíčkovi kamarádi, muzikanti, občas se pošťuchují, ale mají se rádi
Klásková – žena Kláska, nebojácná, odvážná, věrná, tuší manželovu nevěru

- **vyprávěcí způsoby**

přímá řeč – kněžna, mlynář, Zajíček, vrchní, dvořan

- **typy promluv**

Drama se realizuje prostřednictvím monologů a dialogů postav.
Zde dialog kněžny, mlynáře, Zajíčka, vrchního a dvořana.
Scénické poznámky: (K mlynáři, ukazujíc na lípu.), (Vezme od Žana lucernu.) atd.

- **jazykové prostředky a jejich funkce ve výňatku**

archaická stavba vět

archaismus *neb, nedotkniž, anobrž, spomocník, suplika, kasací*

přechodník *ukazujíc, ukláněje, odcházeje, odcházejíc*

apoziopeze *A máte své štěstí –; Jasnosti –; Tady pan vrchní mne složil –*

řečnická otázka *Možná tudy do zámku?*

- **tropy a figury a jejich funkce ve výňatku**

inverze *co vy jste měli znát a neznali, Ten strom tu je city lidu, jeho úctou a věností posvěcený.*

hyperbola *na věčné časy*

metafora *do zlaté nudy*

Literárněhistorický kontext

- **kontext autorovy tvorby**

2. polovina 19. století, začátek 20. století

Alois Jirásek (23. 8. 1851 – 12. 3. 1930)

- realistický dramatik a prozaik, historik, politik

*Hronov (Jiráskův Hronov = přehlídka amatérských divadel v Hronově)

- z písmáckého rodu

- studium gymnázia v Broumově, gymnázia v Hradci Králové, pražská univerzita (historie)

- výtvarný talent

- 14 let působil jako učitel na gymnáziu v Litomyšli (dějepis, zeměpis)

- následně žil v Praze – pedagogika, literatura

- evangelík (v díle často zaměřen proti katolíkům a rekatolizaci)

- jediný z našich spisovatelů, který popsal historii od doby mýtů až po národní obrození

- celkem 50 knih (z toho několik trilogií, tetralogie, pentalogie)

- vrchol dějin vidí v husitství, úpadek v době pobělohorské

- zideologizovaný výklad dějin

výborný vypravěč, ovládá dramatické zápletky a dobovou atmosféru, zvláště davové scény

X zdoluhavý děj, detailní popisy reálií = pro trpělivého čtenáře, nepřiliš hluboká psychologie postav

1. doba mýtů: *Staré pověsti české* – soubor pověstí, určeno dětem (čteno i dospělými)

2. doba husitská: *Mezi proudy*, *Proti všem*, *Bratrstvo* – 3 trilogie o husitském hnutí

Z Čech až na konec světa – povídka pro mládež, pouť Jiřího z Poděbrad do západní Evropy

3. doba baroka: *Temno* – v románu vystupuje Antonín Koniáš, ničitel nekatolických knih

- román končí svatořečením Jana Nepomuckého

- vše na pozadí lásky Helenky (evangeličky) a Jiřího (katolíka)

Psohlavci – skutečná osobnost Jan Sladký Kozina

4. doba rokoka a osvícenství: *Poklad*, *Na dvoře vévodském* – romány

5. doba národního obrození: *F. L. Věk* – pentalogie, hlavním hrdinou je nedostudovaný filozof František Ladislav Věk z Dobrušky (podle skutečného F. L. Heka)

- dobové události: rušení klášterů císařem, zrod českého divadla, obrozenecký program, Krameriovo knihkupectví, korunovace krále

- mnoho skutečných postav: Václav Thám, nakladatel Kramerius, básník Š. Hněvkovský

U nás – tetralogie, volné pokračování F. L. Věka

Filosofská historie – povídka ze studentského života v Litomyšli

drama: trilogie *Jan Hus*, *Jan Žižka*, *Jan Roháč* – „trilogie tří Janů“; *Lucerna*

- **literární / obecně kulturní kontext**

realismus, historická próza a drama

Realismus:

základní princip = pravdivost, věrnost skutečnosti

- snaha zachytit skutečnost komplexně

- autor není součástí díla

- objektivita díla – ale autorův subjekt nelze z díla zcela vyloučit

- typizace postav a prostředí + kritika společnosti

- řešení sociálních problémů

- v menší míře se uchyluje do minulosti (když, tak slouží jako paralela k dnešku)

- projevuje se mnoho tvůrčích postupů a prostředků

- řešení problémů venkova, generační, náboženské a sociální předsudky, historické romány

→ kritický realismus, naturalismus (ostřejší, kritičtější)

- u nás dvě základní skupiny autorů: venkovská próza (Třebízský, Rais, Nováková, Stašek) a historická próza (Jirásek, Winter)
- český realismus nezobrazuje komplexně celou společnost (jako francouzský nebo ruský), čeští autoři se zaměřili na menší okruh = drobnokresba

venkovský realizmus:

Václav Beneš Třebízský (1849–1884)

- *V záři kalicha, Bludné duše, Anežka Přemyslovna*
- katolický kněz, jako spisovatel stranil husitům

Karel Václav Rais (1859–1926)

- *Zapadlí vlastenci, Kalibův zločin, Západ*
- venkovská próza, učitel v Podkrkonoší a na Vysočině, zakladatel časopisu Zvon

Teréza Nováková (1853–1912)

- autorka pěti románů z východních Čech
- monografické romány = děj se soustředí kolem jednoho hrdiny
- *Drašar, Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Děti čistého živého, Na Librově gruntě*
- členka ženského emancipovaného hnutí

Antal Stašek (1843–1931)

- rodné Podkrkonoší – dějiště děl
- *O ševci Matoušovi a jeho přátelích*

historická próza:

Zikmund Winter (1846–1912)

- profesor dějepisu, historicky pravdivější než Jirásek
- těžce přístupný autor, užívá archaickou stavbu vět a archaismy
- přítel A. Jiráskova, ale sledoval v díle jiné kvality – měl kritický nesmlouvavý pohled
- zaměřen na 16. a počátek 17. století – humanismus

Rakovnické obrázky – soubor povídek (Nezbedný bakalář)

Mistr Campanus – jediný W. román, z doby předbělohorské a bělohorské

- řada skutečných postav, hlavní postavou je rektor pražské univerzity Jan Campanus Vodňanský
- aby zachránil univerzitu před jezuitou, přestupuje ke katolíkům – oběť je marná, páchá sebevraždu

Další údaje o knize:

- **dominantní slohový postup:**

vyprávěcí

- **vysvětlení názvu díla:**

Lucerna = symbol útlaku poddaných, povinnost mlynáře posvítit vrchnosti při cestě na zámek přes les

- **posouzení aktuálnosti díla:**

Spíše neaktuální, zpodobněna domněnka čistoty venkova.

- **pravděpodobný adresát:**

člověk se zálibou ve venkovské a pohádkové tematice

- **určení smyslu díla:**

historické téma, ukázání venkovského života, snaha o zrušení roboty, zobrazení cti, lásky a odvahy obyčejných lidí, prolínání reálného světa s pohádkovým – lehce idealizovaný příběh

- **zařazení knihy do kontextu celého autorova díla:**

1905, Jiráskovo nejznámější drama

- **tematicky podobné dílo:**

William Shakespeare – Sen noci svatojánské (1596)

Julius Zeyer – Radúz a Mahulena (1896)

- pohádkové motivy, prolínání reálna a nadpřirozena

- **porovnání s filmovou verzí nebo dramatisací:**

Lucerna – 4x zfilmována

1925 – němá filmová pohádka, režie Karel Lamač

1938 – zvuková filmová pohádka, režie Karel Lamač

1955 – filmová pohádka, režie Jiří Bělka, hl. role L. Boháč, L. Pešek, J. Marvan

1967 – televizní filmová pohádka, režie František Filip

Lucerna – opera Vítězslava Nováka (1922)